

IV. ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВСТВО В КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

УДК 811.161.2'373'243(03)

НАЗВИ ПРИРОДО-ЗАПОВІДНИХ ОБ'ЄКТІВ У ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧОМУ АСПЕКТІ. МАТЕРІАЛИ ДО ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧОГО СЛОВНИКА ВЛАСНИХ НАЗВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Ірина Процик

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра українського прикладного мовознавства,
вул. Університетська, 1, кімн. 233, 79001 Львів, Україна
тел.: (032) 239 43 55
ел. пошта: iprotysk@yahoo.com*

У статті представлено матеріали до чергового зшитка лінгвокраїнознавчого словника власних назв української мови, над яким упродовж останніх років працює авторський колектив кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка. На прикладі назв природо-заповідних об'єктів здійснено аналіз методики опрацювання матеріалів до словника.

Ключові слова: навчальна лексикографія, власна назва, онім, лінгвокраїнознавчий словник власних назв, тематична група, назви природо-заповідних об'єктів.

Лінгвокраїнознавчий словник власних назв – один із типів навчальних лексикографічних праць, мета якого – подати різні тематичні групи національно значущих лексичних одиниць мови, ознайомити чужоземців з найвагомішими національними реаліями, позначеними власними назвами. Основним завданням лінгвокраїнознавчого словника є допомога чужоземцям правильно розуміти й використовувати безеквівалентну та фонову лексику української мови. В українській лексикографії семантизовано здебільшого апелювативну лексику [3, 13, 14], власні ж назви у лінгвокраїнознавчому аспекті ще не описано комплексно. Спробою заповнити цю прогалину в навчальній лексикографії для чужоземців є колективна праця науковців кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка – «Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови», який виходить окремими зшитками, відповідно до тематичних груп онімів, описаних у кожному з випусків цієї лексикографічної праці [6, 7, 8, 9, 10, 11]. Відбір лексики до словника такого типу та презентацію матеріалу в ньому здійснено за методикою, що її запропонували наприкінці 70-х років XX століття російські мовознавці Євгеній Верещагін та Віталій Костомаров [1 : 98–106, 2 : 118–135].

У цій статті описано методику опрацювання матеріалів до лінгвокраїнознавчого словника власних назв української мови та запропоновано приклади

кількох словникових статей до чергового зшитка словника – «Назви природо-заповідних об'єктів».

Поява цієї тематичної групи номенів у лінгвокраїнознавчому словнику української мови не випадкова, адже Україна багата на численні пам'ятки природи, назви яких мають національно-культурну специфіку. Саме поняття «природо-заповідні об'єкти» охоплює найцінніші пам'ятки живої і неживої природи та пам'ятки садово-паркового мистецтва, які взято під охорону держави. Виокремлюють охоронні об'єкти природного походження, серед яких – унікальні природні феномени та цінні природні ландшафти: національні парки, біосферні та природні заповідники, заказники, резервати, пам'ятки природи та об'єкти штучного походження: ботанічні сади, дендрологічні парки, арборетуми, зоологічні парки. Назви природо-заповідних об'єктів утворюють окрему групу безеквівалентної лексики української мови. Такі оніми зберігають національно-культурну специфіку, а їх вивчення з погляду лінгвокраїнознавчого потенціалу є важливим аспектом вивчення мови як чужої.

Структура словника є тричленною і має такі складники: а) вступну частину, яка містить наукову статтю «Назви природо-заповідних об'єктів у лінгвокраїнознавчому словнику власних назв української мови», інструкцію «Як користуватися словником» та список умовних скорочень; б) основну, власне словникову, частину, в якій семантизовано близько п'ятдесяти відібраних безеквівалентних одиниць; а також в) додатки – тексти для читання і список літератури.

У власне словниковій частині видання реєстрові одиниці розташовано за алфавітом, їх подано великими літерами й наголошено, наприклад: **КРЕМЕНЕЦЬК | ИЙ ЛІС**. У загальний алфавітний список уведено всі синонімічні назви реєстрового слова із відсиланням до відповідної словникової статті, наприклад: **СИНЕВИ'Р** див. **НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК «СИНЕВИ'Р»**. Усі реєстрові одиниці, які є іменниками або номінативними словосполученнями, подано в початковій формі. Якщо реєстрова одиниця є змінним словом, то змінну частину відділено вертикальною рисою, наприклад: **СОФІЇВК | А**. Після цього зазначено форму родового відмінка однини й рід, наприклад: **УСТИМІВК | А, -и, ж.** Іменники, які вживаються лише в однині, мають позначку *одн.*, наприклад: **РОЗТО'ЧЧ | Я, одн.**, а ті, що мають тільки форму множини, позначено *мн.*, наприклад: **МЕДОБО'Р | И, мн.** Якщо реєстрова одиниця є номінативним словосполученням, граматичну характеристику подано до всіх змінних слів, наприклад: **СКО'ЛІВСЬК | І БЕСКИ'Д | И, -их -ів, мн.** Якщо у словосполученні змінюється тільки форма стрижневого слова, то його словоформу в родовому відмінку подано повністю, наприклад: **ДОЛИ'Н | А НАРЦИ'СІВ, Долини, ж.** Вказівка лише на форму родового відмінка при реєстровій одиниці означає, що форми інших відмінків творяться за регулярними моделями та зі збереженням місця наголосу. Якщо є відхилення від регулярного творення відмінкових форм (зміна наголосу, чергування звуків тощо), тоді подано ті форми, які відображають усю парадигму словозміни, наприклад: **ВЕСЕ'Л | І БОКОВЕ'НЬК | И, -их Боковеньок, мн.** Усі гаслові лексеми доповнено супровідними мовними відомостями. Лексичні синоніми до реєстрових одиниць подано після граматичної характеристики в круглих дужках потовщеним курсивом, наприклад: **ША'ЦЬК | ИЙ ПРИРО'ДН | ИЙ НАЦІОНА'ЛЬН | ИЙ ПАРК, -ого -ого -ого -у, ч. (Шацькі озера).** Кореневоспоріднені слова подано з нового рядка зі

спеціальною позначкою *(зірочка) потовщеним шрифтом, наприклад: ***Святогірський**.

Семантизація реєстрової одиниці містить тлумачення змісту поняття та пояснення лексичного фону реєстрового слова. Тлумачення поняття реєстрової одиниці подано з нового рядка після кореневоспоріднених слів. Воно принципово не відрізняється від традиційних пояснень у тлумачних словниках української мови, наприклад: **ГОРГАН | И, -ів, мн. *горганівський**. Заказник, що охоплює систему гірських пасом в Українських Карпатах, в Івано-Франківській та Закарпатській областях, між долинами рік Мизунки та Ріки на північному заході та Пруту на південному сході.

Тлумачення містить також енциклопедичні відомості, які подано за Українською енциклопедією лісівництва [15], Лісовою енциклопедією [4] та довідниками заповідних місць і пам'яток природи України [5, 12]. Термінологічні словосполучення потлумачено з урахуванням визначень, які подає спеціальна наукова література. Пояснення лексичного фону слугує, щоб донести до читача інформацію, яка в українців асоціюється з явищем, позначеним реєстровою одиницею. Погрубленим шрифтом у тексті словникової статті виділено слова й словосполучення, які використовують для семантизації реєстрової одиниці й належать до безеквівалентної чи фонові лексики (у дужках подано мінімальне пояснення цих лексем), наприклад: **горгани** – місцева назва кам'янистих осипищ; **каня, канюк** – назви птаха-хижака з родини яструбових, схожого на шуліку.

Останній абзац словникової статті містить матеріал, який відображає тематико-ситуативні зв'язки реєстрового слова та ілюструє його вживання в контексті. З позначкою ** (дві зірочки) у структуру словникової статті введено стійкі сполучення слів (фразеологізми, прислів'я, приказки, перифрази, крилаті вислови, усталені словосполучення), наприклад: ****Яворівська іграшка, асканійський благородний олень**. Словосполучення, що містять постійні епітети, з якими вживають реєстрове слово, позначено трьома зірочками *******, наприклад: *****Кримський відпочинок**. У кінці словникової статті з позначкою ******** (чотири зірочки) для повнішої демонстрації функціонування реєстрових одиниць у тексті подано уривки художніх та науково-популярних творів, а після цитати-ілюстрації в дужках вказано ім'я та прізвище автора, наприклад: ******Майже цілий місяць він провів поміж небом і землею, орієнтуючись на старі військові, передбачливо привезені з Відня мапи, просуваючись трохи долинами річок, трохи ґрунтовими дорогами, а часом і гірськими хребтами, раз у раз вимовляючи дивне, як заклинання, слово Горгани. (Юрій Андрухович)**

У додатках до лінгвокраїнознавчого словника власних назв української мови містяться тексти для читання, які можна використати як навчальний матеріал на заняттях з української мови як чужої, наприклад: Дніпра зелені схили; Дуби розкажуть про гетьманську славу; Заповідна перлина Півдня; Зірка життя Миколи Давидова – дендропарк Веселі Боковеньки; Канівські гори; Кримські парки; Медобори: камінні автографи тисячоліть; Розточчя – «діалог» між двома морями;; Українська «Венеція»; Чарівний світ Черемоша й Прута.

Пропонуємо приклади двох словникових статей зі зшитка «Назви природно-заповідних об'єктів» лінгвокраїнознавчого словника власних назв української мови:

ВЕСЕЛІ БОКОВЕНЬКИ –их Боковеньок, мн. (*Боковеньківський регіональний ландшафтний парк імені Миколи Давидова, Дендрологічний парк «Веселі Боковеньки»*)

*боковеньківський

Один із найбільших дендропарків України, пам'ятка садово-паркового мистецтва, розташований в селі Іванівка Долинського району Кіровоградської області в долині річки **Боковеньки**. Роботи із створення парку, де сформовано типовий степовий ландшафт і зосереджено характерну для нього фауну і флору, розпочав у 1893 р. палкий любитель і знавець природи Микола Давидов. За проектом українського художника-пейзажиста І. Владиславського-Падалки (автор заповідника «Асканія-Нова») протягом 1893-1903 рр. на берегах річок Боковеньки і Скотуватої М. Давидов заклав дендропарк «Веселі Боковеньки». Назву **Боковенька** виводять від *бік* (спочивати на боці), *боковенька* (на боковеньку спати). За народними переказами назву цієї місцевості дали чумаки, що зупинялися тут на спочинок, вечеряли і весело реготали. В оформленні дендрологічного парку брали участь визначні вчені – академік Г. Висоцький, відомий паркознавець-ботанік О. Регель, дендролог Є. Вольф, губернський лісничий А. Яцкевич, які консультували будівництво парку. Багато років Микола Давидов збирав у різних країнах світу саджанці та насіння цінних порід дерев, чагарників і висаджував їх на берегах річки Боковеньки. Тут можна зустріти болотистий кипарис, унікальні породи горіхів, липи, кленів, тюльпанове та залізне дерево і навіть дуже рідкісне у цих широтах південноамериканське гінкго. Парк прикрашають водойми озера «Золота рибка», «Кит» і «Великий став» з островом. З 1960 р. парк – пам'ятка садово-паркового мистецтва, сучасний статус ландшафтного парку отримав у 1963 р. Дендропарк «Веселі Боковеньки» з 1996 року носить ім'я свого засновника Миколи Давидова. Площа дендропарку, який розбито у ландшафтному стилі, становить 109 га. Головною композиційною віссю його є річка Боковенька та балка **Скотувата** (від *скотина* – домашня худоба, яку, мабуть, випасали в цій балці), на яких споруджено систему мальовничих ставків. Створено п'ять основних красвидів, кожний з них ніби відтворює в мініатюрі природний ландшафт певної географічної зони. Колекція парку налічує близько 1000 видів і форм дерев, чагарників та ліан із Європи, Азії, Америки, серед них такі рідкісні, як дуб гірський, кипарисовик нутканський, тюльпанне дерево та ін. Тут виведено зимостійкі форми горіха волоського, різні сорти фундука, а також ряд гібридних форм дуба і тополі. Окрасою пейзажу є красиві квітучі рослини, що своїм розміщенням створюють враження саду безперервного цвітіння. Чимало різновидів комах, рослин і тварин цього регіону занесено до Червоної книги України.

Тепер дендропарк охоплює такі основні об'єкти: старий дендропарк, лісопарк, дендрарій, дослідні лісові культури і лісосмуги, горіхові і плодові сади, колекційні ділянки трав'янистих рослин, ставки, луки.

** на боковеньку спати

**** У степовій зоні України найбільш важливими дендрологічними осередками є визначний ландшафтний дендропарк-заповідник Веселі Боковеньки і великий Асканійський заповідний парк, розташований безпосередньо на території всесвітньо відомої Асканії-Нової в 40 км від Каховки (*Олексій Липа. Визначні сади і парки України*).

**** У проектуванні парку Веселі Боковеньки брали участь відомий знавець художніх садів і паркобудівник Арнольд Регель, український художник-пейзажист І. Падалка і лісничий А. Яцкевич (*Олексій Липа. Визначні сади і парки України*).

ВОЛОДИМИРСЬК | А ГІРК | А, –ої –и, ж. (Ландшафтний комплекс Володимирська гірка, Володимирський схил)***володимирський**

Парк, розташований на південно-західній частині Старокиївської височини у м. Києві, займає площу понад 13 га. Упорядкування й планування схилів Володимирської гірки й закладання тут садів розпочалося в 30-40-х рр. XIX ст. З верхньої і середньої терас Володимирської гірки відкривається надзвичайна панорама Дніпра і Задніпров'я. Після спорудження пам'ятника хрестителеві Руси-України **князеві Володимиру Святославичу** (1853 р., скульптор П. Клодт, проект акад. В. Демут-Малиновського) розпочалося облаштування цієї ділянки і в 1894 р. закінчено всі тераси, прокладено доріжки з цегляним покриттям, збудовано альтанку на верхній терасі. Територія охоплює три тераси і схили до Дніпра і *Володимирського схилу* (назву утворено від чоловічого імені **Володимир**). З 1960 р. Володимирська гірка оголошена парком-пам'яткою.

Рослинність Володимирської гірки представлена, в основному, ясенем звичайним, кленом гостролистим і польовим, в'язом, каштаном, акацією. Тераси й алеї обсаджені живоплотом із жовтої акації, бузку, бірючини. Серед окремих насаджень є горобина, береза, яблуня декоративна, кілька сортів бузку і жасмину. З тераси з боку Андріївської церкви відкривається панорама Подолу, нової й старої забудови лівого і правого берегів Дніпра. Середня тераса, освоєна для прогулянок ще наприкінці XIX століття, має багато мальовничих доріжок і відпочинкових майданчиків, розташованих у тіні дерев. Відкоси озеленені тополею сріблястою, акацією білою, кленом сріблястим, каштаном кінським, густими декоративними чагарниками. Тут росте й довгожителю Володимирської гірки – величезний двохсотлітній в'яз із потужною кроною і великими наростами на стовбурах. Затінена алея різко контрастує з освітленим сонцем майданчиком біля пам'ятника князю Володимирові, який напрочуд вдало вписаний у довколишній пейзаж. Ландшафт верхньої тераси синтетичний: тут є й широкі панорами, і зелені куліси, і паркові перспективи. Силуети мостів, масиви житлових районів лівого берега і величезний водно-зелений комплекс Труханового острова вражають розмахом і красою. Верхня тераса є прекрасним зразком використання декоративного оформлення в садах і парках міста. Тут багато квіткових композицій, паркових скульптур, декоративної кераміки. Тераса є місцем проведення квіткових виставок.

Розташована в центрі міста, Володимирська гірка вирізняється високою відвідуваністю. Її мальовничі ландшафти сформовані винятковим поєднанням рельєфу зі зеленими насадженнями.

**** Володимирська гірка, Андріївська гірка й прилеглі до них території створюють єдиний ландшафтний комплекс, насичений пам'ятками історії й культури (*Сади, парки и заповедники Украинской ССР*).

**** Верхня тераса Володимирської гірки особливо прекрасна: чудові прогулянкові алеї, доріжки й майданчики, добре впорядкований газон і бельведер і неповторний вигляд на Дніпро й безкрайні простори Задніпров'я (*Сады, парки и заповедники Украинской ССР*).

Опрацювання матеріалів до лінгвокраїнознавчого словника власних назв української мови засвідчило, що ця верства лексики має велику цінність, безпосередньо пов'язану з національною культурою України, а дослідження онімної лексики з погляду лінгвокраїнознавчого потенціалу необхідно продовжувати та активізувати, бо саме цей аспект особливо важливий під час вивчення української мови як чужої.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Верещагин Е. М.* Семантизация культурного компонента языковых единиц в учебных лингвострановедческих словарях / Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. // Проблемы учебной лексикографии и обучение лексики ; [под ред. П. Н. Денисова и В. В. Морковкина]. – М., 1978. – С. 98–106.
2. *Верещагин Е.* Состав семейства учебных лингвострановедческих словарей: ономастический словарь / Е. Верещагин, В. Костомаров // Актуальные проблемы учебной лексикографии. – М., 1977. – С. 118–135.
3. *Жайворонок В.* Знаки української етнокультури: словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К., 2006. – 703 с.
4. *Лесная энциклопедия: в 2-х т.* / [гл. ред. Г. И. Воробьев]. – М., 1985–86. – Т. I–II.
5. *Липа О.* Заповідники та пам'ятки природи України / О. Липа, А. Федоренко. – К., 1969. – 187 с.
6. *Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови. Зошит 1. Географічні назви* / уклад.: О. В. Кровицька, З. О. Мацюк, Н. І. Станкевич. – Львів, 2005. – 90 с.
7. *Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови. Зошит 2. Назви релігійних свят* / уклад. Л. Антонів. – Львів, 2006. – 67 с.
8. *Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови. Зошит 3. Назви державних свят і пам'ятних дат* / уклад. Д. Добрусинець. – Львів, 2006. – 72 с.
9. *Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови. Зошит 4. Астрономічні назви* / уклад. : І. Процик, Г. Тимошик. – Львів, 2006. – 140 с.
10. *Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови. Зошит 5. Імена людей* / уклад. : В. Кужелюк, Д. Якимович-Чапран. – Львів, 2010. – 94 с.
11. *Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови. Зошит 6. Назви пам'ятних місць* / уклад. З. Василько. – Львів, 2010. – 110 с.
12. *Природно-заповідний фонд Української РСР: (Реєстр-довідник заповідних об'єктів)* / [за ред. М. А. Воїнственського]. – К., 1986. – 224 с.
13. *Потапенко О.* Шкільний словник з українознавства / О. Потапенко, В. Кузьменко. – К., 1995. – 291 с.
14. *Україна в словах : мовоукраїнознавчий словник-довідник* / [упор. і кер. авторського колективу Н. Данилюк]. – К., 2004. – 704 с.
15. *Українська енциклопедія лісівництва : у 2-х т.* / [за ред. С. А. Генсірука]. – Львів, 1999–2007. – Т. 1–2.

*Стаття надійшла до редакції 24.03.2015
доопрацьована 29.03.2015
прийнята до друку 23.03.2015*

**NAMES OF NATURE RESERVE FACILITIES IN LINGVO-COUNTRY
ASPECT. MATERIALS FOR LINGVO-COUNTRY DICTIONARY
OF PROPER NAMES OF THE UKRAINIAN LANGUAGE**

Iryna PROTSYK

*Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Applied Linguistic,
1/233, Universytets'ka St., 79000, Lviv, Ukraine
phone.: (80322) 2964355
e-mail: iprotskyk@yahoo.com*

In the article materials for a regular collection of lingvo-country dictionary of proper names of the Ukrainian language are presented. These materials have been thoroughly researched by the Authors of the Chair of the Ukrainian Applied Linguistics of Lviv National University after Ivan Franko for the last several years. On the basis of names of nature reserve facilities an analysis of methodology of dictionary materials processing has been made.

Appearance of proper names of nature reserve facilities in lingvo-country dictionary of the Ukrainian language is not accidental, because Ukraine is rich in numerous natural monuments, names of which have national-cultural specificity. The very notion "nature reserve facilities" covers both the most valuable monuments of living and inanimate nature and monuments of landscape art which are protected by the government. They distinguish protected objects of natural origin among which there are unique nature phenomena and valuable nature landscapes: national parks, biosphere and nature reserves, nature monuments and artificial objects: botanical gardens, arboretums, zoos. Names of nature reserve facilities make up a separate group of non-equivalent vocabulary of the Ukrainian language. These onyms preserve national-cultural specificity and, from the point of view of lingvo-country potential, their study is an important aspect of a second language study.

In the collection of the lingvo-country dictionary of proper names of the Ukrainian language «Names of nature reserve facilities» around fifty selected non-equivalent units – names of nature monuments – have been semanticized. They are as follows: *Gorgany, Dolyna nartsysiv, Kremenetskyj lis, Medobory, National nature park "Synevyr", Roztochia, Sviati hory, Skolivski Beskydy, Sofiyivka, Ustymivka, Shatsk national nature park etc.* Examples of two dictionary entries from this edition of the dictionary have been given: *Veseli Bokovenky* та *Volodymyrska hirka*.

Key words: educational lexicography, proper name, onym, lingvo-country dictionary of proper names, thematic group, names of nature reserve facilities.